

FOUCAULT VE CÂBİRÎ'DE ENTELEKTÜEL ÖZNE

Intellectual Subject in Foucault and al-Jabri

Yüksel ŞENGÜL

Mardin Artuklu Üniversitesi
yuksel.sengul@gmail.com
ORCID: 0000-0001-5685-0803

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Gönderim Tarihi

17/05/2022

Makale Kabul Tarihi

21/05/2022

Öz

Tarihin her döneminde bir özne olarak sözün gücüne ve bilgiye daha çok hâkim olan birey veya sınıflar olagelmıştır. Bu kişi veya gruplar farklı şekillerde anılsa da genellikle “entelektüel” olarak isimlendirilirler. Entelektüeller, mensubu buldukları toplumun değer yargıları üzerinden sosyal, siyasal, kültürel vb. alanlarda aktif roller üstlenerek ya kitlelere yol göstermişler ya da onlarla birlikte eylemde bulunan birer sosyal aktör olmuşlardır. Birçok yazar tarafından ele alınan entelektüel kavramını Foucault ve Câbirî de analiz konusu yapar. Foucault, Batı düşüncesinde uzun bir süre yaygın bir şekilde kabul gören evrensel entelektüel özne anlayışına itiraz ederek modern sonrası toplumsal yapıda, yeni bir entelektüel özne anlayışına gereksinim duyulduğuna dikkat çeker. O, bu yeni entelektüel özneye, “spesifik entelektüel” adını verir. Câbirî ise entelektüel kavramının, Arap/İslam düşüncesine adaptasyonunu öncelikle sağlamaya girişir. Daha sonra bu kavramın Arap/İslam tarihinde kimlere karşılık geldiğini ve bunların ne gibi özellikler taşıdığını ele alır. Bizim “Foucault ve Câbirî’de Entelektüel Özne”yi ele almadaki amacımız, bireyin bireyselliğinden, ait olduğu sınıf veya grubun düşünce dünyasından, iktidarın amaç ve ideallerinden uzaklaşarak kendi yaşam felsefesini ne şekilde ve ne kadar ortaya koyabildiğidir.

Anahtar Kelimeler: Foucault, Evrensel Entelektüel, Spesifik Entelektüel, Câbirî, Adaptasyon, Birey, Kelamcılar, Felsefeciler

Abstract

In every period of history, there have been individuals or classes who have more control over the power of the word and knowledge as a subject. These individuals or groups are often referred to as “intellectuals”, although they are referred to in different ways. Intellectuals, social, political, cultural, etc. through the value judgments of the society they belong to. By taking active roles in the fields, they either led the masses or became social actors taking action with them. Foucault also makes the concept of intellectual, which has been discussed by many writers, the subject of analysis. He objects to the universal intellectual subject understanding, which has been widely accepted for a long time in Western thought and draws attention to the need for a new understanding of the intellectual subject in the post-modern social structure. He calls this new intellectual subject the “specific intellectual.” Jabiri also attempts to adapt the concept of intellectual to Arab/Islamic thought as a priority. Then, it deals with who this concept corresponds to in Arab/Islamic history and what features they have. Our aim in dealing with the “Intellectual Subject in Foucault and Jabiri” is how and how much the individual can reveal his philosophy of life by moving away from his individuality, the world of thought of the class or group to which he belongs, and the goals and ideals of power.

Keywords: Foucault, Universal Intellectual, Specific Intellectual, Jabiri, Adaptation, Theologians, Individual

Giriş

Tarih boyunca, toplumsal yaşamın baskıcı, kural, kaide, söylem ve ideolojilerinin temsilciliğini yapan ya da toplumsal düşünce ve eyleme yön veren bir öznenin varlığına gereksinim duyulmuştur. Yaşadığı toplumun dili, tarihi ve geleneği içerisinde bu öznenin nasıl bir rol üstleneceği, toplumsal olay ve olgulara nasıl yaklaşacağı veya hangi değerleri dikkate alacağı, iktidarla olan ilişkisinde nasıl bir tavır takınacağı gibi sorular da her zaman önemli olmuştur. Nitekim bu sorular, hem iktidarın hem de toplumun beklentilerine cevap verecek niteliklere sahip bir öznenin varlığına olan ihtiyacı ifade eden içerikler taşımaktadır. Zira öznelere bilimsel, siyasi veya muhalif duruşları biçimlendiriyor olması, öznelere temelde aykırı duruşuna rağmen bilimsel bir tutuma indirgenmeye çalışılması ve bu durumun da bilimsel metodik bir kabule dönüştürülmek istenmesi, aslında bu işin doğasındaki zorunlulukların bir ifadesidir.

Toplumsal bir özne olarak, tarihin her döneminde bilgiye ve dolayısıyla söze ve sözün gücüne daha fazla sahip olan kişi veya sınıflar, birçok toplumda farklı şekillerde adlandırılmışlardır. Bu

isimlendirmeler arasında; bilgin, aydın, âlim, molla, sofist ve ulema sayılabilir. Günümüzde bilgiye sahip olan bireyi ya da bir kesimi adlandırırken en sık olarak kullanılan kavram ise entelektüeldir. Bir toplumun düşünce dünyası ve kültürel yapısı, entelektüel kavramında olduğu gibi tüm kavramların tanımlanmasında ve kullanılmasında belirleyicidir. Dolayısıyla bir toplumda tanımlanan bir kavramın, başka bir toplumda üretilen benzer bir kavram ile tam anlamıyla karşılanması imkânsızdır. Daha sonra yapılan tanımlama sadece tanımlanmaya çalışılan kavramın anlamını karşılar. Bazı toplumlarda farklı tanımlarla karşılanırsa da “entelektüel” kavramının sıklıkla tercih edilmesinin sebebi, Batı medeniyetinin hâkim bir paradigmaya sahip olması ve bu kavramın ilk olarak Batılı düşünce tarafından tarif edilmiş olmasıdır. Nitekim bizim düşünce geleneğimizde ulema, ilmiye, aydın gibi tanımlar olmasına rağmen bilgiye sahip, sözün gücünü kullanan sınıf olarak entelektüel kavramı daha çok tercih edilmektedir.

Birçok benzer kavram gibi hem işlevselliği hem de toplumsal konumu veya kimliği itibariyle önemli bir konuma sahip olan entelektüel, tek bir tanım ya da yaklaşıma sığdırılmayacak kadar tartışmalı bir kavramdır. Entelektüelin ortaya çıktığı zaman ve mekân dikkate alındığında, nesneleştirilemeyen ve evrenselleştirilemeyen bir zemine oturduğu ve bu sebeple de konuya dair tartışmaların süregelenleşerek karmaşık bir hale dönüştüğü görülecektir. Birbirinden farklı toplumsal süreçlerden oluşan olguların, ortak yönleri olsa da her birinin birbirine denkliğinin temellendirilmeye çalışılması büyük bir hatadır. Zira birbirinden farklı toplumsal tecrübeler, birinden farklı sonuçlar üreteceklerdir. Bu bağlamdan bakıldığında, farklı toplumsal yapılar arasında bulunan entelektüellerde zihniyet, işlev ve arka plan itibariyle benzerliklerin aranması olası gözükmemektedir.

Bu çalışmada Batı’lı bir kavram olan “entelektüel” kavramının, Batı’da ve İslam düşüncesinde benzer veya farklı yönleri ortaya konmaya çalışılmakta, bunun için de iki düşünürün yaklaşımlarından yararlanılmaktadır. Batı düşüncesini temsilen Fransız düşünür Michel Foucault’nun (1926-1984), İslam düşüncesini temsilen de Faslı düşünür Muhammed Abid el-Câbirî’nin (1935-2010) entelektüel kavramına dair düşünceleri ele alınmaktadır. Aynı dönemde yaşamış olan her iki düşünür, entelektüel kavramına, doğal olarak mensubu buldukları medeniyetin farklılıkları üzerinden bir okuma gerçekleştirmişlerdir. Foucault’nun en temel özelliği, Batı düşünce tarihine, özgün eleştiriler getirmiş olması yer alırken benzer şekilde Câbirî’de İslam düşünce tarihine çağdaş ve köklü eleştirel bir analiz gerçekleştirmektedir. Her iki düşünürün bu özgün yönleri, onların entelektüel bakışında da etkili olmuştur. Bu durum, entelektüel kavramının analizinde, onları çalışma konusu yapan temel unsurlardan biridir. Çalışmaya, her iki düşünürün yaklaşımlarıyla başlamadan önce, “entelektüel” kavramının tarihsel ve etimolojik kökenlerine dair bir incelemeyle konuya açıklık kazandırmak yerinde olacaktır.

Entelektüel Kavramı

“Entelekt” kelimesi, yapısal kökenlerine ayrıldığında, Grekçe “nous”un Latince’ye karşılık gelen intellectus’tan türeme bir kavram olduğu görülür. Intellect, mantıksal ve soyut düşünme yetisi, genel düşünceyi kullanma ve türetme gücü, kavramlarla düşünme kabiliyeti yani akıl, idrak, zihin, beyin, uyanıklık ve kudret anlamlarında genellikle kullanılır (Özcan, 2006: 41). Bunların yanı sıra entelektüelin; intellectus, “idrak etmek”, intellegere, “tanıma, kavrama, ayırmsama”, intellegentia “kavram, akıl, bilgi” kelimeleriyle aynı aile grubu içerisinde olduğu kabul edilmiştir (Taftalı, 2006: 166). Bu kelime çoğu zaman “manuel”in (elle çalışanın) karşıtı olarak, aklın ve zekânın kullanımının baskın olduğu bireyler için söz konusu edilmiştir (Bodin, 1984: 9). Dolayısıyla entelektüel, düşünsel ve fikirsel konularda çalışan birey veya sınıf olarak tanımlanabilir. Burada dikkat çeken nokta, Batı

menşeli entelektüel kavramının, aklın kullanılması noktasındaki gayrete yönelik ilkesel bir nitelik kazanmış olmasıdır.

Batı toplumlarında, bir kavram olarak entelektüelin, tarihin belirli dönemlerinde toplumsal ve politik bir özne olarak farklı şekillerde isimlendirildiği görülmektedir. Farklı yaklaşımları içermekle beraber, tüm kavramsallaştırmalarda bir özne olarak entelektüel hem belli bir eğitim sürecinden geçerek bilgi ve kültürel birikime sahip hem de bu birikimle öngörü yeteneği kazanmış bireyi ifade eder. Bu özneyi tanımlamak için farklı bazı kavramlar da kullanılmıştır. Onlardan biri “literati”dir. Hayatını “bilme”ye adanmış insana işaret eden bu kavram, Latince kökenli bir kavramdır. Eleştirel yaklaşıma ve dolayısıyla sorgulamaya karşı bir endişe taşımayan bu insanın amacı, toplumsal yapıyı güçlendirmekle birlikte, kültürel/dinsel değerleri korumak ve bunları aktarmaktır (Mardin, 1984: 9-16). Diğeri ise yine kökeni Latince olan “entelijansiya” kavramıdır. Özellikle XIX. yüzyılda “bilim ve sanat alanında öncü olma”yı ifade eden bu kavram, Batı kültürünü içselleştiren ve üniversite eğitimi alan Ruslar için kullanılmıştır. Entelijansiyalar, içinde bulunduğu düzene ve üretilen bilgiye eleştirel bakan ve içinde doğup büyüdüğü ve halen yaşadığı kültüre yabancılaşan kişilerdir (Aron, 1979: 261). Latince kökenli bir kelime olan entelektüel ise akıl, zihin, idrak, kudret anlamlarına gelen “intellect” kökünden türemedir (Bodin, 1984: 9). Dolayısıyla entelektüel, bilgi ve birikimini toplumu bilinçlendirmek, evrensel doğrulara ulaşmak için kullanır. Aksi takdirde sadece belli bir sınıfa ayrıcalık tanınması için çaba içerisine girmez.

Entelektüel Özne

Tarihi bir süreç içerisinde farklı toplumlarda entelektüel öznenin, üretilme biçiminin göz önünde bulundurularak irdelenmesi ve karşıladığı bazı anlamlara nispetle nasıl bir yer edindiği göz önüne serilmelidir. Bu durum, entelektüeli üreten yerel şartların daha iyi anlaşılmasını sağlayacağı için önemlidir. Farklı düşünürler tarafından ele alınan entelektüel özneyi Julien Benda, bilim, sanat ve metafizik düşünceye ilgili olan, maddi bir çıkarı amaç edinmemiş dolayısıyla kendini bu dünyaya ait hissetmeyen kişi olarak tarif eder (Benda, 2006: 37-38). Entelektüelin en temel özelliğinin “yalnızlık” olduğunu belirten Edward Said’e göre entelektüel özne, belirli bir kamu için bir mesajı, felsefesi, tutumu, tavrı olan, bunu cisimleştiren ve ifade etme dirayetini gösteren kişidir (Said, 1995: 27). Entelektüel öznenin bilinçli olarak tercih ettiği yalnız kalma arzusu, sürüye uyararak mevcut olanı reddetmekten ileri gelmektedir (Said, 1995: 16). Ayrıca “konuşulması gerekirken susmak, nabza göre şerbet vermek, şovenist kabadayılıklar, tantanalı döneklik ve günah çıkarma törenlerine ilgi göstermek” entelektüelin kamusal rolüne zarar vermektedir (Said, 1995: 11-12). Jean-Paul Sartre de entelektüeli, kendisini ilgilendirmeyen şeye burnunu sokan, gerçekleri ve bu gerçeklerden türeyen davranışları sorgulayan kişi olarak tarif eder (Sartre, 2000: 11). Ona göre entelektüel özne, kültürün korunması ve aktarılmasında rol üstlenir, bu da entelektüeli muhafazakâr kılmaktadır. Sartre, hem kendisinin hem de toplumun içinde bulunduğu çelişkileri ayırt edebilen kişinin, gerçek entelektüel olabileceğini belirtir. Entelektüel özne, tüm çelişkiler ışığında, statükoyu korumak üzere kendisine teklif edilen bütün fırsatları reddeder. Bu bağlamda entelektüel evrensel hakikatler ardından giderek kendisini adanmış birine dönüşecek, böylece topluma ışık tutabilecektir (Sartre, 2010: 45). Gramsci, Marksist bir okumayla, farklı bir analize tabi tutarak entelektüeli ikiye ayırır: Geleneksel entelektüel ve organik entelektüel. Geleneksel entelektüelleri, “kendilerini, hâkim toplumsal gruptan özerk ve bağımsız olarak ortaya koyan” bir formasyonu temsil eden bir yerde görür. Bu entelektüeller arasında bilginler, yöneticiler, kilise mensupları, kilise mensubu olmayan felsefeciler, teorisyenler, bilim adamları vardır. Organik entelektüellerin ise ekonomik üretim dünyasında ortaya çıktığını belirtir. Bu entelektüelleri diğerlerinden ayıran en belirgin fark, organik olarak ait oldukları sınıfın fikirleri ve özelemlerini yönlendirmedeki işlevleridir (Gramsci, 1971: 5-7). Yani işçi

sınıfı kendi entelektüellerini kendileri yaratabilecek güce sahiptir ve bunların temel rolü de “kitlenin entelektüel olarak ilerlemesini siyasi olarak mümkün kılacak entelektüel-ahlaki bir blok kurmaktır” (Foucault, 2016: 17).

Entelektüelin ahlaki sorumluluklara sahip olması gerektiğinin altını çizen Noam Chomsky de entelektüelin sorumluluklarını, dünyaya dair bir kavrayışa ulaşabilmek için başka insanlarla beraber çalışmak, hakikati kavramaya çalışmak, insanların da kavramasını sağlayabilmek için yapıcı eylemlerde bulunmak şeklinde tarif eder (Chomsky, 1978: 20). Entelektüelin toplumsal rolüne vurgu yapan Virginia Held ise entelektüelin toplumsal yönünün, siyasi faaliyetlerden bağımsız olmadığını belirtir. Ona göre entelektüel, toplumda verili bütün normları ve standartları dönüştürebilmek ya da yıkabilmek için siyasi bir kimliğe bürünür. Bu siyasilik, toplum fertlerine rehberlik etmek üzerinedir. Bu sebeple entelektüele bazı sansür mekanizmaları uygulamak veya ekonomik yönden baskı altına almak, onun düşünsel bağımsızlığını etkileyecektir. Böyle bir durumda entelektüel, fikirlerini korkusuzca dile getiremeyecektir (Held, 1983: 579). Tüm bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere tüm düşünürler, kendi birikim, kültür ve ideolojik yaklaşımlarından esinlenerek bir entelektüel özne tasvirini yapmışlardır. Burada isimleri anılan herkes, entelektüelin, evrensel hakikatler için kitlelere öncülük etmeye çalıştığını ve bu sebeple kamusal bir işlevi gerçekleştirdiğini söylerken, Michel Foucault ise modern dönemle birlikte evrensel entelektüelin yerini yeni bir entelektüelin aldığını belirterek konuya farklı bir bakış açısı kazandırmıştır. Foucault’nun sözüne ettiği bu yeni entelektüel, özellikleri ve pratikleriyle evrensel entelektüelden oldukça ayrılmaktadır.

Foucault’da Entelektüel Özne

Her düşünür gibi entelektüel özneye özel bir anlam yükleyen Foucault, entelektüel denilince toplumun her bir bireyinden farklı, kendine has özellikler taşıyan ve topluma önderlik eden bir bireyi anlamaktadır. Ancak evrensel entelektüelden oldukça farklı bir entelektüel portresi ortaya koyan Foucault’nun entelektüel öznesi, belli bir disiplin içerisinde çalışırken uzmanlığını da her şekilde kullanabilmektedir. Dolayısıyla yeni entelektüel, evrensel hakikatler uğruna kitlelere öncülük eden entelektüel özne olma rolünü de tamamen inkâr etmez ancak olayın işleyiş şeklini değiştirir. Zira kitleler, ciddi bir dönüşüme artık uğramıştır. Foucault’ya göre kitleler, kendileri için neyin doğru veya neyin iyi olduğunu herkesten daha iyi bilmektedir; teori, pratik için bir yol gösterici olmaktan ziyade, ihtiyaç duyulması halinde işe yarayabilecek bir alet kutusu mesabesinde (Keskin, 2000: 12). Aslında bu entelektüel özne de bu alet kutusunun nasıl kullanılacağına dair bir bilgi sunmaktadır.

Yukarıdaki farklı tanımlamalarla hem ayrı hem de benzer özellikler taşıyan “Foucault’nun entelektüeli” ise daha çok bilgi, bilim, hakikat ve iktidar görüşleriyle bağlantılıdır. Ona göre entelektüel, “bilgisini, uzmanlığını ve hakikatle ilişkisini siyasi mücadele alanında kullanan kişi”dir (Foucault, 2016a: 13). Foucault’nun entelektüel özneye yönelik yapmış olduğu bu tanım ve işlev, onun iktidar analiziyle yakından ilişkilidir. Nitekim o, iki tür entelektüel tanımı yapar: Geleneksel/evrensel entelektüel ve spesifik entelektüel. Foucault’ya göre İkinci Dünya Savaşı’na kadar devletin ve sermayenin hizmetindeki yetkili merciler olarak işlev gören, malikânesinde oturup sayfalarca yazı yazarak yazgısını tamamlayan “evrensel entelektüel”ler (mühendisler, yargıçlar, profesörler) yerini; kendisine selam verdiğimiz, onunla iş arkadaşlığı ettiğimiz, kamp yaptığımız, sokakta karşılaştığımız, kaygılarımızı ve umutlarımızı paylaştığımız “spesifik entelektüel”lere bıraktı (Foucault, 2016a: 46).

Foucault için evrensel entelektüel olarak en iyi örnek Voltaire’dir. Zira Voltaire, kendisini kitlelerin dışında bir yerde görüp konumlandırarak ve bu sebeple kitlelerin içerisinde yer almadan

uzaktan eleştirerek ve evrensel akli merkeze alarak bu eleştirilerini yapmaktaydı. Nitekim evrensel entelektüel de tüm dünyadaki gerçekliğe ilişkin büyük bir teorinin nasıl oluşturulacağını göstermenin derdindeydi (Foucault, 2016: 78-79). Entelektüelin rolünün insanların kafasındaki bir şeyleri değiştirmek olduğunu ileri süren Foucault'ya göre doğru olan, insanların o anda doğru olarak benimsedikleri şeydir. Doğru denilen şey, bir inşa sonucu gerçekleşen, dolayısıyla sonradan oluşturulan bir şeydir. Bu sebeple eleştirilebildiği gibi değiştirilebilmektedir. Böyle bir durumda da evrensel bir akıldan ve doğrudan söz edilemeyecektir. Şayet evrensel bir doğrudan söz edilemeyecekse de evrensel bir doğru arayışında olan evrensel bir entelektüelden de söz etmek anlamsız olacaktır (Foucault, 2016: 80).

Evrensel entelektüeli eleştiren Foucault, Sartre gibi estetikten siyasete, tüm konularda otorite olarak benimsenen, doğruluğun ve adaletin sesi olarak kabul görülen entelektüelin ve bu entelektüel algı döneminin artık kapandığına inanmaktadır. Zira 19. ve 20. yüzyıla gelindiğinde, kendini toplumuna adayan evrensel entelektüel, yerini spesifik entelektüele bırakmıştır. Bu yeni entelektüel, teorik bilgiye sahip biri olarak kitlelere liderlik edip onlara yol gösteren hatta onlarla beraber mücadele eden bir profil olarak tanımlanır. Bu entelektüel tipi de geleneksel entelektüel gibi evrensel olanın sözcülüğünü yapar. Fakat "solcu entelektüel" ¹ olarak da isimlendirilen spesifik entelektüelin en temel farkı, teori ve pratiği birlikte işlemesidir. Bu entelektüel, belirli bir disiplin altında veya belirli bir kurumda çalışır, dolayısıyla yerel bir alanda uzmandır. Bir uzmanlık alanı gelişmiş olan entelektüelin rolünü Foucault şöyle dile getirir:

Herkes hakkındaki ifade bulmamış hakikati söylemek için "biraz öne veya biraz yana" çıkmak değildir; entelektüelin rolü, daha çok iktidar biçimlerine karşı, bu biçimlerin hem nesnesi hem aracı olduğu yerde mücadele etmektir: "Bilginin", "hakikatin", "söylemin" oluşturduğu düzende (Foucault, 2016: 26).

Spesifik entelektüel, geleneksel entelektüelin de kabul edildiği ama belli bir disiplinde bilgisini, becerisini ve zihinsel etkinliğini kullanan, profesyonelliğini her alanda hissettiren kişidir. Modernizmin ve modern krizin yaratıcısı olan, bununla beraber bilgi ve hakikatin bir temsilcisi olarak görülen yeni entelektüel, tüm iktidarlar karşısında daima aynı davranışı sergilemez. Nitekim isyan ve başkaldırı entelektüel için ahlaki bir alandır. İktidar, entelektüelin uğraş edindiği bilgi-hakikat araştırmalarını, kendisinin amaç ve isteklerine uygun bir şekilde inşa etmeye veya referans olarak göstermeye çalışacaktır. Bu durumda entelektüel hem iktidarla mücadele etme cesaretini göstermeli hem de tüm direnme araçlarını kullanmalıdır. Entelektüele yakışan da böyle bir ahlaki yaklaşımı ortaya koymaktır. Ancak geleneksel entelektüel özne, belli bir erkin etkisi altında kalarak bilgi, uzmanlık ve becerilerini iktidara hizmet için sunan biri konumundadır. Oysaki Foucault'nun tanımladığı entelektüel özne, hiçbir gücün etkisi altında kalmadan ve yeni bir bilinç oluşturma çabasına girmeden, toplumsal yapının oluşumunu çözümlmek için teoriler üreten ve bunu uygulamaya sokmak için sahada da yer alan kişidir. Ayrıca Foucault, spesifik entelektüelin başkalarına ne yapmaları gerektiğini söylemek gibi bir görevinin olmadığını, hatta böyle yapan bir entelektüelin, bunu hangi hakla yaptığının sorgulanması gerektiğini düşünür (Foucault, 2016a: 12). Dolayısıyla bu yeni entelektüelin, kitleleri temsil eden veya ideoloji tarafından bilinci çarpıtılmış

¹ Edward Said de yirminci yüzyıl entelektüellerinin solcu olduklarına hep inandığını ama adını sık sık zikrettiği Julian Benda'nın sağcı olduğunu fark edince bu düşüncesinden vazgeçtiğini söyler (Said, 1995: 12).

olanları aydınlatan bir öncü olma derdi olmadığı gibi böyle bir sistem içerisinde, herkesle ilgili hakikati söylemeye çalışmak gibi bir rolü de yoktur. Değişen bu yeni mücadele içerisinde spesifik entelektüelin rolü, iktidara karşıt yerel bir mücadele içerisine girmektir. Bu mücadele, bir bilinçlendirme mücadelesinden ziyade, en olmadık yerde iktidarı açığa vurma mücadelesidir. O, yirminci yüzyıl evrensel entelektüelleri arasında en iyi örnek olarak Sartre'ı gösterirken, evrensel entelektüelden spesifik entelektüele geçişi temsil eden kişi olarak da atom fizikçisi Oppenheimer'ı tarif eder (Foucault, 2016a: 11).

Geleneksel entelektüel kurallara bağlı olmayan Foucault, önceden var olan bir türe ya da bir geleneğe bütünüyle oturtulabilecek metinler yazmaktan da özellikle kaçınır. Bu gibi metinler yazmak istemez zira bu durum, onun tasarladığı şekliyle yazdıklarının eleştirel yönünü ortadan kaldıracaktır. O, kendi metinlerinin de dünyaya çıkararak retoriklerin gücüyle değişimi gerçekleştirebileceğine inanır. Zira onun entelektüel yaklaşımında metin, merkezi bir konuma sahip değildir. O, bu sebeple bir entelektüelde, yazıdan ziyade eylemin olması gerektiğine inanır çünkü ona göre metin, bir entelektüel için yalnızca bir araç işlevi görmektedir (Alan, 1998: 280).

Foucault, Batı'da on sekizinci yüzyılda ortaya çıkan evrensel entelektüelin, kitlelerin bilmediği evrensel bir hakikat anlayışına sahip, siyasi mücadelede kitlelerin elinden tutup onlara yol gösteren kişi veya kişilerden oluştuğunu belirtir (Foucault, 2016a: 10). Zira ona göre, geleneksel entelektüelin bilgi iddiası, evrensel hakikat anlayışına dayanmaktadır. Bu anlayışta hakikat, bizim yarattığımız bir şey değil, bizim dışımızda ve bizim keşfettiğimiz bir şeydir. Dolayısıyla hakikat, iktidarın hem dışında hem de onun karşısında duran bir şey iken entelektüel de kitlelerden ayrı bir yerde duran ve onlara öncülük eden konumdadır. Foucault, tıpkı Nietzsche gibi bu evrensel hakikat anlayışını eleştirir. Nietzsche, hakikatin, insanın dışında var olan bir şey olmadığını, aksine insanın yarattığı bir şey olduğunu ve bunun bir güç istencinden doğduğunu söyler (Foucault, 2016a: 13). Benzer şekilde Foucault için de hakikat, bir tür norm veya bir önermeler dizisi değildir. Modern toplumlarda hakikat, bir bilimsel söylem biçimi olarak görülür ve bu söylemin üretildiği yerler de kurumlardır. Hakikat buralarda bazı söylem biçimlerine, bazı kurallara bağlanır ve dolayısıyla önceden belirlenir. Hakikat, sadece eğitimde değil, tüm enformasyon araçlarında gezinmekte; üniversite, yazı, medya, ordu gibi siyasi ve ekonomik tüm aygıtlarda baskın bir denetim içerisinde üretilip iletilmektedir. Foucault, enformasyon sistemlerinin hakikat etkileri yarattığını, medya aracılığıyla bir şey duyurulmaya çalışıldığında binlerce kişinin zihninde hakikat olarak işlenmeye başladığını iddia etmektedir (Foucault, 2016a: 14). Dolayısıyla ona göre hakikat, iktidarların etkisiyle karşılıklı bir ilişki içerisinde üretilmekte ve zorlamayla ortaya çıkmaktadır (Foucault, 2016a: 15). Bu hakikat, siyasal iktidarın etkisinde dönem dönem yeniden belirlenmektedir (Foucault, 2016a: 16).

Foucault, her toplumda iktidarlar tarafından belirlenen bir hakikat tasavvurunun olduğunu ve toplumların bu hakikat uğruna çatışma içerisine girdiğini söyler. Dolayısıyla tüm toplumlarda ya hakikat uğruna ya da hakikat etrafında süregiden bir çatışma vardır. Ancak çatışma, hakikatin kendisi için yapılmaz; asıl amaç hakikatin statüsüne veya hakikatin oynadığı toplumsal, kültürel ve ekonomik beklentilere ulaşmaktır. Spesifik entelektüel için de bu çatışma ortamında iki seçenek vardır. Ya spesifik bilgisini kullanarak bu hegemonik sistemi devam ettirmeye hizmet edecek ya da uzman olduğu alanda iktidar ilişkileriyle mücadele ederek hakikat rejiminin değişimine ön ayak olacaktır. Spesifik entelektüel, şayet ikinci yolu tercih ederse hakikatin iktidarını, hegemonik biçimlerden ayırt etmesi gerekecek, bu durumda yerele dair mücadelesi, müntesibi bulunduğu toplumun hakikat rejimiyle bağlantılı olarak kendi uzmanlık alanının dışında genel etkiler gösterecektir. Bu durum onun temel siyasi bir sorun ile karşılaşması anlamına gelir. Zira entelektüel

için temel siyasi sorun, yeni bir hakikat siyasetinin oluşturulup oluşturulmayacağını bilmektir, aksine insanların zihnini değiştirmek değildir. Dolayısıyla sorun, hakikatin üretildiği siyasi, ekonomik ve kurumsal rejimi değiştirme girişimidir. Spesifik entelektüel, toplumsal rağbet görüp herhangi bir girişimde bulunduğu artık siyasi bir tehdide dönüşür ve iktidarın “tepegöz”üne takılır. Böylece o, ilgi duyulan ve merak uyandıran söylemlerinden dolayı artık dizginlenmesi gereken biri olarak kabul edilir. Ayrıca Foucault’ya göre toplum, hakkında konuşulmasını istemediği şeyleri tabulaştırarak o konunun konuşulmasının önüne geçer (Foucault, 2016a: 59). Toplum, bu düşünceleri açıkça ortaya koymamış olsa bile, bunu sezgisel olarak koruma refleksinde bulunur. Bu konularda kazara konuşmaya kalkan her özne, iktidarlar tarafından yasaklı hale getirilir, sözleri itibarsızlaştırılır, sözlerini sürdürmeleri durumunda ise özneyi ortadan kaldırmaya varan sert önlemler alınır (Foucault, 2016a: 110). İktidar tarafından itibarsız kılınmaya çalışılan entelektüel özne ya toplum tarafından sahiplenilir ya da itibarsızlaştırma çabası karşılık bulur ve toplum, entelektüele artık eskisi gibi değer vermez.

Geçmiş bugüne ayna tutacak şekilde bir okumaya girişen Foucault için, önemli olan bugünü doğru anlamak ve bugünün sorunlarını çözümlenmeye çalışmaktır. O, entelektüel özneyi, sorunlara çözüm üreten biri olarak değil, sorunun verilerini değişime uygun kılacak şekilde hazırlayan ve bunun yerleşmesine yardım eden biri olarak görür (Foucault, 2016a: 41). Ona göre kitleler, bilgi edinmek için spesifik entelektüel dahi ihtiyaç duymazlar. Hatta kitleler, entelektüellerden eksiksiz ve daha iyi bir şekilde bilirler. Ancak iktidar sistemleri, bilginin ve söylemin enformasyon kanalına girmesini yasaklar ve buna izin vermez. Bu durum, sadece bazı kurumlarda yoktur, tüm toplumsal ağa büyük bir titizlikle nüfuz etmiştir, entelektüelin kendisinin bile içinde yer aldığı bir iktidar sistemidir (Foucault, 2016a: 42). Oysaki entelektüelin, toplumun diğer katmanlarına göre sesini yükseltme, gazetelerde yazarak bireysel görüşünü sunma imkânı daha fazladır. Dolayısıyla entelektüelin, belli bir kesimin bilincini oluşturmak gibi bir görevi yoktur; onun görevi, bilginin (bilincin) enformasyon sistemine girişini, yayılmasını sağlayarak toplumsal bir farkındalık yaratmaktır (Foucault, 2016a: 43). Ancak Foucault bunun sanıldığı kadar kolay olmadığını iddia eder.

Foucault’nun entelektüel özneye dair tüm bu değerlendirmeleri, Batı düşünce dünyasında entelektüel bakışın bir yönünü oluşturmaktadır. Arap/İslâm düşüncesinde de “entelektüel” kavramının karşılık bulduğu anlam ve içeriği, Muhammed Abid el-Câbirî çalışma konusu yapmış ve bu konudaki düşüncelerini *Arap-İslâm Medeniyetinde Entelektüeller* adlı çalışmasında okuyucularıyla paylaşmıştır.

Câbirî’de Entelektüel Özne

Çalışmalarında Arap/İslâm düşüncesinin ayrıntılı bir analizini yapan ve Çağdaş bir düşünür olarak kabul edilen Câbirî’ye göre günümüz İslâm düşüncesinin mevcut yapısı, çağımızda bir düşünce krizini yaşamakta, sosyal, siyasal ve kültürel sorunlara çözüm üretememekte, düşüncüyü ve hayatı inşa edememektedir. O, bunun temel sebebi olarak İslâmî ilimlerin, olayları ve olguları geleneksel yorumlama yöntemiyle çözmeye çalışmasında ve sürekli kendi kendini tekrar ediyor olmasında görür. Batı’da, Aydınlanmayla birlikte ortaya çıkan modernizm sonrası dönemde, neredeyse tüm alanlarda, büyük değişimler yaşanırken Arap/İslâm medeniyetinde hiçbir alternatif üretilmemiş ve yeni duruma adapte olunamamıştır. Câbirî, Batı’daki yeniliğe ve farklılığa açık olma durumunun İslâm medeniyeti içerisinde de gerçekleşmesini arzulamaktadır. O, bu anlayıştan hareketle, kavramların, düşüncenin veya pratiğin kimliğine bakmaksızın modern zamana olan uyumuna ve soruna olan çözümüne odaklanır. Nasıl ki Batı medeniyeti kendi kalıplarının dışına

çıkarak farklılığa ve yeniliğe açık olduysa Arap/İslâm düşüncesinin de benzer şekilde bir pratik ortaya koymasını arzular. Bu anlayışını, köken olarak Batı menşeli olan “entelektüel” kavramını çalışma konusu yaparak pratize eder. Bu kavramın, Arap/İslâm düşüncesindeki izdüşümlerine bakarak bu medeniyette neye karşılık geldiğini analiz eder.

Arap/İslâm düşüncesinde bir özne olarak “entelektüel” kavramının birebir karşılığının olmadığını belirten Câbirî, bu gibi modern kavramların, Arap/İslâm kültürüne adapte edilmesi gerektiğini düşünür. Zira o, ne dilsel ne de bilimsel birikimin içerisinde, entelektüel kavramına götüren bir referansın bulunduğunu ifade eder (Câbirî, 2019: 7). Câbirî, Arap/İslâm medeniyetinde entelektüel öznenin söz etmek için öncelikle insanı bu kavrama götürecektir referans bir yapıya ihtiyaç olduğunu düşünür. Şayet bir referans ilişkisi yoksa boşlukta asılı duran, bir dayanağı olmayan ve dolayısıyla bir medeniyete aidiyeti olmayan bir şey hakkında konuşmak da anlamsızdır. Çünkü Câbirî’ye göre kültürel bir metin incelendiğinde -bilimsel metinler hariç çünkü onlar sembol, kanun ve denklemlerden oluşur- onun işaret ettiği, alıntı yaptığı ve bazı verilerini kanıt olarak kullandığı belli bir kültürel referanstan doğrudan esinlendiği görülür (Câbirî, 2019: 8). Dolayısıyla bir kavram konuşulacaksa, o kavramın konuşulduğu kültürde, o kavrama giden izlerin de olması gerekir. Şayet hiçbir iz bulunamıyorsa o vakit, kavramın asli referansının bulunduğu kültürden -Avrupa kültüründen- Arap/İslâm kültürü dâhilinde ona verilen anlamı yansıtmak şeklinde bir anlam inşası gerekir.

Câbirî’ye Göre Entelektüel Kavramında Adaptasyon Sorunu

Batı’da entelektüelin işlevi ve toplumda bulduğu karşılığın birçok olumlu yönü olduğunu düşünen Câbirî, bu kavramın geçmiş olduğu tarihi tecrübelerden sonra, modern anlamıyla daha güncel bir içeriğe sahip olduğunu düşünmektedir. Zira o, Foucault gibi postmodernist yaklaşımlarla yorumlanan entelektüel öznenin, toplumun daha çok içinde bulunduğunu ve sorunlara çözüm üretmek üzere birebir sahada yer aldıklarını gözlemlediği için bu konunun Arap/İslâm düşüncesinde, Batı’da olduğu gibi ya da ona yakın bir şekilde işlenmesinin imkânını aramaktadır. Zira Arap/İslâm düşüncesinde bu kavrama yakın anlamlarda kullanılan âlim, ulema gibi ifadelerin/öznelerin, Batılı entelektüel özne reflekslerindeki gibi bugünün sorunlarına, güncel yaklaşımlarla çözüm üretmemektedirler. O, buradan hareketle entelektüel kavramın Arap/İslâm düşüncesine adaptasyonunu sağlayarak, bu medeniyet içerisinde de bu kavramın kullanılmasını sağlamaya çalışır.

Câbirî, bir kavramın kendisine nakledildiği alan ile organik bir bağının kurulmasını “adaptasyon” olarak isimlendirir (Câbirî, 2019: 15); O, adaptasyonu, modern kavramların kültüre uyumu olarak görür (Câbirî, 2019: 10). Arap terminolojisinde adaptasyon, bir kavramın kendisine nakledildiği alanla organik olarak bağının kurulması anlamına gelir. Bu da nakledildiği alanda, ona meşruiyet ve aynı zamanda kavram gücü verecek bir referansın oluşturulmasıyla sağlanır. Câbirî’ye göre Arap/İslâm kültüründe entelektüellerden söz edebilmek için öncelikle çağdaş anlamda “entelektüel” kavramının bu kültüre adaptasyonu sağlanmalıdır. Adaptasyon için de bu kavramın, taşınmak istenen Arap/İslâm kültürüne aktarılması, kavramın alındığı Avrupa kültüründe otantik olarak bu kavramla uyumlu bir içeriğe sahip bir karşılığın bulunması gerekir (Câbirî, 2019: 11). Bu uyum gerçekleşmediği sürece, bir kültüre ait bir kavramın farklı bir kültürde direkt olarak kullanılması doğru değildir. Nitekim bir kavramın bir bilgi alanından başka bir bilgi alanına mekanik ve ham bir şekilde nakli, epistemolojik olarak meşru görülmemeyen bir iştir. Çünkü bu durum, konunun kavrama tabi kılınmasına dolayısıyla hem gerçekliğin çarpıtılmasına hem de bilimsel gerçekliğe düşman bir tutumun gelişmesine yol açar (Câbirî, 2019: 13). Ancak bir kavram

başka bir alana veya başka bir kültüre nakledilirken adaptasyon işlemine tabi tutulursa işte o zaman durum farklıdır. Bir bilgi alanından başka bir bilgi alanına kavram naklini meşru kılacak şey, sözü edilen adaptasyondur. Bu adaptasyonun nasıl gerçekleştirileceği sorusu önemlidir. Peki, bu adaptasyon nasıl gerçekleştirilecektir? Câbirî, bu durumu kendisine yöneltilen bir soruyla biraz daha genişleterek sorar:

Bir kavramın belli bir bilgi alanından yatay olarak yani ilimler tasnifi ve bilgi alanlarının birbirinden ayrılması ya da dikey olarak yani bilgi ve ilimlerin bilgisel çağlara ve kültürel zamanlara dönemlendirilmesi düzeyinde uzak olan başka bir bilgi alanına nakledilmesi işlemiyle ilgili epistemolojik meşrutiyet [sorunu doğmaz mı?] (Câbirî, 2019: 12).

Câbirî, bir kavramın bir bilgi alanından başka bir bilgi alanına aktarılmasından dolayı oluşan problemin hem Avrupa düşüncesinde hem de çağdaş epistemolojide referansı olan bir geçmiş olduğunu söyler. Özellikle Avrupa kültür alanında, matematik ve fizik bilimlerinin yöntem ve konuları, on altıncı yüzyıldan itibaren birbirinden tamamen ayrılıp asıl kimliklerine kavuştu. Bu ve benzeri bilimler, özellikle felsefeden ayrılarak, bu bağımsız kimliği elde etmiştir. Ancak modern bilimler, felsefeden bağımsız bir bilim haline gelinceye dek bir müddet birbirlerini taklit ettiler. Fizik, matematik sahasından kendi alanına, yeni kavramlar aktarırken cebir ve matematiğin kavramlarını da pratik olarak kullandı (Câbirî, 2019: 12). Sosyal bilimler, bilimsel bir karakter kazandıktan sonra özellikle fizik kavramlarından yararlanmış. Örneğin sosyolojinin kurucularında Auguste Comte, sosyolojiyi, “toplumsal fizik” olarak tanımlamıştır. Ayrıca fiziğe ait olan dinamik ve statik kavramlarını sosyolojiye uyarlamış ve sosyolojiyi “toplumsal statik” ve “toplumsal dinamik” olmak üzere ikiye ayırmıştır. Hatta bazı sosyologlar, toplumsal bazı ilişkileri yine bir fizik kavramı olan “enerji” ile tarif etmişlerdir. Nitekim toplumsal ve tarihi olay ve dönüşümleri de “enerji değişirme” şeklinde yorumlamışlardır (Câbirî, 2019: 13).

Bilimsel bir alanın farklı bilimsel bir alandan yararlandığıyla ilgili örnekler sadece sosyolojiyle sınırlı değildir. Freud iktisat, fizik ve diğer alanların kavramlarını psikolojide/psikanalizde başarılı bir şekilde kullanmıştır. Bunu “nüksetme”, “savunma”, “direnç”, “yüceltme”, “bağımlılık”, “transfer”, “harcama”, “tasarruf”, vb. kavramları psikanalize entegre edip bunların başarılı bir şekilde adaptasyonunu gerçekleştirmiştir. Benzer şekilde Marx da onlar gibi yapmış “üretim ilişkileri”, “üretim güçleri”, “sabit sermaye”, “artı değer”, “değişken sermaye” vb. fizik ve matematiğe ait bazı kavramları toplum ve iktisat alanına naklederek bunları kapitalizmin iktisadi analizinde kullanmıştır (Câbirî, 2019: 14). Genel olarak şöyle bir sonuç çıkarılabilir ki bir bilimsel alanın kavramları, farklı bir bilgi alanıyla kullanılagelmiştir ve bu durum neredeyse tüm bilgi alanlarını da kapsamaktadır. O, buradan hareketle Batılı bir kavram olan entelektüelin, Arap/İslâm kültüründe de kullanılabileceği sonucuna varmaktadır. Nasıl ki farklı bilimler arasında kavramsal transferler yapılabilirse Batı menşeli “entelektüel” kavramının da Arap/İslâm düşüncesine transferinin mümkün olması gerekir.

Câbirî, Arap/İslâm kültüründe, özellikle ilimlerin doğduğu, geliştiği ve farklılaştığı bir zamanda tıpkı Avrupa’daki bazı bilgi sahalarında olduğu gibi, bu işlemin yani kavram alışverişinin olduğunu iddia eder. Örneğin “illet”, “şâhid”, “gâib”, “asl”, “fer”, “münâsebet”, “istismar” vb. kavramların nahivden fıkıh usulüne ya da fıkıhtan nahive ve de kelâm ilmine aktararak nakledildikleri alanın özellikleriyle renklendirilmişlerdir (Câbirî, 2019: 14). Fıkıh ve nahiv alanlarındaki yenilik, kelâm ilminin sıra dışı yükselişi bu alandaki âlimlerin, kavramları farklı öz ve içeriklerle kullanmasının önünü açmıştır. Câbirî’ye göre kendi kavram ve terimlerinin ekseriyetini farklı alanlardan alıp onlara farklı anlamlar verenler arasında en çok dikkat çeken tasavvufudur. İbn

Haldûn'a ait ve yeni bir bilim olan "ilm-i ümran"da toplum ve devlet ilişkisi anlatılırken "madde" ve "suret" gibi mantık, felsefe ve fıkıh usulünün kavramları kullanılmıştır. Ayrıca psikolojiye ait olan mizaç kavramı, "asabiyet mizacı" şeklinde karşımıza çıkar. Benzer şekilde fıkıh usulüne ait olan "had", "kemâli" ve "zarûrî" gibi bazı kavramları, alana adaptasyonunu sağlayarak kullanmıştır (Câbirî, 2019: 15). Anlaşıldığı kadarıyla bir bilgi alanından başka bir bilgi alanına bir kavramın kullanılmasının arkasında yatan temel saik, yeni verili bilgiyi ifade etme ihtiyacıdır. Şayet nakledilen kavram, geçiş yaptığı bilgi alanıyla uyum ve adaptasyonu başarılı olursa bu işlem meşru olarak kabul edilir. Câbirî, bu durumu şöyle ifade eder:

Adaptasyon -burada bizim terminolojimizde- bir kavramın kendisine nakledildiği alanla organik olarak bağının kurulması anlamına gelir. Bu da nakledildiği alanda ona meşruiyet ve aynı zamanda kavram gücü verecek bir referansının oluşturulmasıyla olur (Câbirî, 2019: 15).

Başka bir ifadeyle, bir kavramın bir bilgi alanından farklı bir bilgi alanına adaptasyonuna başvurulmasının sebebi, bu alanda ona duyulan ihtiyaçtır.

Câbirî'ye Göre Batı'lı Bir Kavram Olarak Entelektüel

Câbirî, "entelektüel" kavramının analizini yapmak için giriştiği kavram adaptasyonu işlemini açıkladıktan sonra bu kavramın analizine geçer. O, Arap kültüründe entelektüel kavramının çok sık kullanıldığını ama Arap söyleminde bu kavramın puslu bir yanının olduğunu belirtir. Çünkü entelektüel kavramı, hem belirli bir şeye işaret etmez hem de belirli bir örneğe gönderimde bulunmaz. Bunun en temel sebebi, bu kavramın Arap kültüründe doğru bir adaptasyondan mahrum bırakılmış olmasıdır. Dolayısıyla Arap insanı için "entelektüel" kavramının karşılık geldiği somut bir gerçeklik, zihinlerde canlanmaz. Bu kavram, Avrupa kültüründen Arapçaya başarılı bir şekilde çevrilmiştir. Ancak Arap kültüründe belirli bir referans verilerek adaptasyonu gerçekleştirilememiş bu yüzden de yaygın kullanımına rağmen "yabancı" bir kavram olarak kalmıştır. Arap/İslâm kültüründe bu kavramı bilinçli kullananlar ise kavramın Avrupai referansına sıkı bir şekilde bağlıdır ve bu kavrama "oradan" anlam verirler (Câbirî, 2019: 16). Batı'da entelektüel kavramına katılan anlam, Arap tarihi ve kültüründen tamamen uzaktır ve Arap kültür semasına da oldukça yabancıdır.

Câbirî, "entelektüel" kavramının Fransızca *intellectuel* kelimesinin bir çevirisi olduğunu, Arap söyleminde bu kelimenin kullanılma tarihinin yarım asrı geçmediğini ve dolayısıyla Arapça bir terim olmadığını söyler (Câbirî, 2019: 24). Bu kavram Batı'da sıklıkla "fikir ve ruh işlerine güçlü meyli" bulunan ve "ruhi veya fikri hayatı" diğerlerine ağır basan kişiye atfedilir. "El işçileri'ne karşılık kullanılan bu sözcük, "fikir işçileri"ni işaret etmek için kullanılır (Câbirî, 2019: 27). Dolayısıyla bu sözcük, bir bilgi alanında elleriyle değil de fikirleriyle çalışan, topluma dair kendilerine has görüşlere sahip olan ve her türlü otorite tarafından uygulanan zulüm ve haksızlıklara karşı eleştiri ve protestoda bulunan çağdaş bireyi ifade etmek için kullanılan bir terimdir. Entelektüelin konumu, "fikir işçisi" anlamıyla beraber özellikle muhalif ve proje müjdecisi, yasa koyucu ve en yalın haliyle bir görüş ve toplumda oynamış olduğu rolle belirlenir (Câbirî, 2019: 28). Dolayısıyla bir entelektüelde aranan en önemli şartlar arasında, hakikati keşfetme arzusu ve her şeyi acımasızca eleştirebilecek cesarete sahip olması yer alır. Entelektüelin eleştirel yönünün topluma ciddi katkılar sağlayacağını düşünen Câbirî, bu durumu şu sözlerle ifade eder:

Şu halde entelektüel özü itibariyle toplumsal bir eleştirmendir. O, vazifesi tarif etmek, tahlil etmek ve sonuçta daha iyi, daha insani ve daha akılcı bir toplumsal sisteme ulaşmanın önünde

duran engellerin aşılmasına katkıda bulunmak için çalışmak olan bir şahıstır. Böylece o, toplumun vicdanı ve tarihin her döneminde bulunan ilerleme güçlerinin sözcüsü olur (Câbirî, 2019: 28).

Entelektüel her ne kadar fikir işçiliğini ifade etmek için kullanılsa da onu fikir işçilerinden ayıran bir özellik ise cesarettir. Nitekim mevcut durumu koruma çabası içerisinde olan güdümlü bir sınıf ve bu sınıfa hizmet eden “fikir işçileri”ne göre entelektüel, güçlük ve fitne çıkarıcı bir şahıstır. Ayrıca “fikir işçileri”, entelektüelleri, hayali ve ütopyik olmakla itham ederler; en iyi halleri metafiziksel, en kötü halleri de başkaldıran bir asi olmalarıdır (Câbirî, 2019: 28). Tüm bu tariflere göre entelektüel, bilgiye sahip ve bildiklerini söyleyerek görüş bildiren, toplumu yönlendiren ve önderlik eden kimselerdir.

Câbirî, entelektüeli, herhangi bir şekilde kendisinden önceki entelektüel(ler)in düşüncesinden yola çıkarak düşünen ve düşünce üreten kimse olarak tarif eder. Entelektüel, kendisinden önceki entelektüelin izinden gidip, onun metodunu izleyen, gerektiğinde de ona karşı çıkan ve zamanı geldiğinde de onu aşan biridir (Câbirî, 2019: 7). Dolayısıyla ona göre, sıfırdan düşünen bir entelektüel yoktur. Avrupa’da on ikinci yüzyılda ortaya çıkan ve çağdaşlarının onları “yenilikçiler” diye adlandırdığı entelektüeller, yeni bir kültürel nesle ait olduklarının bilincindeydiler. Ancak onlar, modern düşüncelerine rağmen eskilerin üstünlüğünü kabul ediyor, hatta onları örnek alıp taklit ettiklerini ilan ediyorlardı. Câbirî, burada çarpıcı bir iddiada bulunur: Orta Çağ Avrupası’nda “eskiler” diye anlatılmak istenen Araplar ve onlar aracılığıyla da Yunanlılardır (Câbirî, 2019: 31).

Câbirî’ye Göre Arap/İslam Kültüründe Entelektüel Özne

Avrupalılar’ın modern düşüncelerine rağmen düşünsel üstünlüklerini kabul ettiği medeniyet hangisiydi? Câbirî, bu soruya cevap olarak çarpıcı bir iddiada bulunur: Orta Çağ Avrupası’nda “eskiler” diye anlatılmak istenen Araplar ve onlar aracılığıyla da Yunanlılardır (Câbirî, 2019: 31). Zira 12. yüzyılda, Doğu’nun, bilimde büyük bir hâkimiyeti vardı. Bu hâkimiyet sadece yeni nesil üzerinde etkili olmadı ayrıca bu nesille mücadele içerisinde olan dini çevreleri de etkisi altına almıştı. Bu sebeple Avrupa, Arapçadan Latinceye çok ciddi bir tercüme faaliyetine girişti. Tercüme faaliyetinin esas sebebi, İslâm’a karşı koyma dürtüsünden ziyade toplumsal kalkınma arzusu idi (Câbirî, 2019: 32). Avrupa’daki bilimsel hareketlilik; Arap/Yunan bilim ve felsefesi üzerine çalışmalar, tercüme hareketleri ve üniversitelerin kuruluşu, Avrupa’da entelektüellerin doğmasına sebep olan faktörlerdi. De Libera’nın XIII ve XIV. yüzyıllar arasında Avrupa’da kültür hayatına hükmeden “yeni entelektüeller” tanımlaması, tam olarak “Latin İbn Rüşdçülüğü”ne işaret ederdi. Dolayısıyla Avrupalılar’ın kullanmış olduğu entelektüel kavramının kendisi, İslam medeniyetinden devşirme bir kavramdır:

Bu felsefi/hitabi söylem kendiliğinden ortaya çıkmamıştır. Tam tersine ilgilileri belli ve bilinen kaynaklardan yola çıkarak onu öğrenmiş, içselleştirmiş ve iyice kavramıştır. Bu kaynaklar Orta Çağ Yunan felsefesinin ilk varisleri olan Müslüman filozofların formüle ettiği felsefi hayat tasavvurudur (Câbirî, 2019: 35-36).

Müslüman filozoflar tarafından formüle edilen entelektüel algısı, aslında ilk önce Avrupalılar tarafından adaptasyona uğratılmış ve onlar bu kavramı Müslümanlardan alarak kullanmışlardır. Câbirî’ye göre, geriye dönük bir araştırma yöntemi olan bilimsel yöntem sayesinde Orta Çağ Hristiyan Avrupası’nda entelektüel olgunun nasıl oluştuğunu anlama olanağı oluştu. Bu yöntem, şu anki olgudan entelektüel kavramının kökenlerini ve oluş faktörlerini inceleme imkânı verir ve şu tarihi gerçeklikle karşılaşmayı sağlar. “Avrupa Orta Çağındaki entelektüeller, o dönem Arap/İslâm medeniyetindeki entelektüellerin ürünüdür” (Câbirî, 2019: 38).

Durum böyle olunca entelektüel kavramına ilişkin Avrupa'ya ait tüm referanslardan elde edilen sonuçlar ile birlikte Arap/İslâm referansında bunun bir karşılığının olup olmadığına bakmak zorunlu olmaktadır. Câbirî'ye göre Arap/İslâm medeniyetinde “entelektüeller” kavramına karşılık uygun düşebilecek fikir işçisi bir gruptan söz edilecekse buna en uygun düşecek olan “kelâmcılar ve felsefeciler”dir (Câbirî, 2019: 39). Câbirî, Şehristânî'den alıntı yaparak “kelâm” ve “felsefe”nin dolayısıyla kelâmcı/entelektüellerin ortaya çıkışını İslâm'da “hilaf”ın² olduğu zamana dayandırır. “Hilaf”ın olduğu o dönemlerde, ihtilaf olan konuları tartışanlar, bir grup veya sınıf değildi. Nitekim Câbirî, entelektüellerin bir sınıf olmadıklarını aksine bireysel bilinçleriyle tanımlanan fertler olduklarını söyler. El işçilerinin sınıf bilinci, bireysel bilinçlerine hâkim olduğunda oluşur. Ancak hangi alandan olursa olsun bilim ve kültür sahibi fikir işçilerinde, bireysel bilinç hâkim olmadıkça onlar “entelektüel” olamazlar. Bu sebeple entelektüel olmak, Câbirî açısından bir sınıfı değil, bireysel bir varlığı temsil eder ve bu bireysellik kişisel bilince, kişisel görüşe sahip bir birey oluşla ifadesini bulur (Câbirî, 2019: 40).

Câbirî, entelektüel öznelerin toplumla ilişkilendirilip fırkalara ayrılmasının çok büyük bir hata olduğunu ısrarla söyler. Bu, gerçekliği olmayan yapay bir tasniftir. Bunu ortaya atanlar, mevzu bir hadis olan, İslâm ümmetinin otuz üç fırkaya ayrılacağı haberini yayan müelliflerdir. Kelâmcıların bu kadar çok fırkaya dağıtılmasının sebebi; her müellifin kendi mezhebinin muhalifini gruplara ayırması, mensubu bulunduğu fırkanın birliğini sağlaması ve “kurtulan fırka” olarak kendini takdim etmesi için gerekliydi (Câbirî, 2019: 52). Ancak birey hüviyetinde olan bu kelâmcıların/entelektüellerin her biri, fırka liderleri değildi aksine bazı konularda ya uzlaşan ya da fikir farklılıkları olan görüş sahibi kimselerdi. Câbirî, entelektüellerin bir sınıf değil bir fert olarak “birey”e karşılık geldiğini belirttikten sonra, entelektüelin bir birey olarak kimliğini tespit etmek için Arap toplumundaki “birey”i, beş aidiyet çerçevesi içerisinde tarif eder. Bu çerçevede şunları sıralar: 1) Yönetici veya tebaadan biridir. 2) Seçkinlere veya sıradan halka mensuptur. 3) Atâ alır veya haraç öder. 4) Kabile tarafından korunur veya bir akîdeye sığınır. 5) Çölde veya kentte yaşar (Câbirî, 2019: 41).

Câbirî, bu beş bileşenin her birinin topluma karşılık geldiğini, bu nedenle de birey kavramının bu bütünlük içerisinde hiçbir şekilde “toplum”la ilişkiye girmediğini iddia eder. Nitekim Arapçada “birey” sözcüğüne, “toplum” terimi ile ilişkisi üzerinden bir anlam verilmemiştir. Dolayısıyla bu beş bileşen, bireyi temsil etmemekle birlikte, bireyi etkileyen parametrelerdir (Câbirî, 2019: 42). Entelektüelin bir birey olduğunu söyleyen Câbirî, bireyin toplumdaki yerini, toplumsal aidiyet

² “İslâm düşüncesinde çok ciddi tartışmaların yaşandığı, ihtilafların olduğu bazı önemli olaylar gerçekleşmiştir. Yaşanan bu sorunlar İslâm düşüncesinde farklı grupların ortaya çıkmasına ve ciddi kamplaşmaların olgunlaşmasına zemin hazırlamıştır. Bu sorunlarla ilgili kelâm etmeye/konuşmaya başlanmış böylece kelâm “ilim” seviyesine yükselmiş yani tasnif, bölümlendirme ve sistemli bir sunuma elverişli hale gelmiştir. Bu durum Yunan felsefesi ve bilimlerinin tercüme edilmesi tarihine denk gelmiş ve “kelâmcıların teolojik görüşleri”nin olgunlaşmasıyla “filozofların görüşleri”nin yaygınlık kazanmaya başlaması eşzamanlı olmuştur. Câbirî, İslâm'da kelâmcıların/entelektüellerin ilk ortaya çıkışını üç olaya dayandırır: Birincisi, Hz. Osman'ın öldürülmesinden sonra mücahit bir grubun savaştan Medine'ye dönüp de hilafın büyüdüğünü ve çekişmenin patlak verdiğini gördüklerinde olmuştur. İkincisi, Hasan b. Ali b. Ebû Tâlib'in Muâviye b. Ebû Süfyân'la savaşmak üzere çıkıp yenilgiye uğramasının ardından hilafeti ona bıraktığı zaman olmuştur. Üçüncüsü ise büyük günah işleyen mümin mi kâfir mi olacağıyla ilgili tartışmalar olmuştur” (Câbirî, 2019: 46-50). Hilaf konuları sadece bunlarla sınırlı değildi: Kur'ân ve hadisi delil olarak kullanan ve iman-küfür, cebr ve ihtiyar, ilahi bilgi/ “Kur'ân'ın yaratılması” vb.

çerçevesi bağlamında listeledikten sonra bireye ait bu beş çerçeve içerisinde “entelektüel”in nerede yer aldığını belirlemeye çalışır:

1. Entelektüel, teba’ya mensuptur (kadı, kâtip, hâkim, halife vb. kimseler gibi ilim ve kültür sahibi olsalar bile entelektüel olarak kabul edilmezler).

2. Entelektüel, kültürü sebebiyle seçkinlerdendir. Mesleği, düşüncesi ona imtiyaz ve prestij kazandırır. Dolayısıyla bu özellikler ona dinleyici ve taraftar kazandırır.

3. Genelde fikir işçiliği yapar. Bu nedenle atâ ile geçimini sağlar bu da haraç ödemesini gerektirmez.

4. Gücünü düşüncesinden ve söyleminden alır. Bu nedenle de sadece “akîde”sinin himayesine girer. (Bir kabileye mensuptur fakat sıkıntıya düştüğünde kabileye sığınmaz).

5. İlim ve kültür birikiminden dolayı çölde değil şehirde yaşar (Câbirî, 2019: 43).

Bu özellikler, Arap/İslâm kültüründe nahivci, tarihçi, fakih, muhaddis vb. birçok kişiye uyuyor olsa da entelektüel özne, “akîde”yi bir aidiyet ve sığınma alanı edinmediği için onların hepsinden ayrılır (Câbirî, 2019: 43). Akîde, entelektüel özneye sadece bir inanç değil bir görüş ve bir görüşün ifadesi olarak bulunur. Ayrıca entelektüel öznenin kendine ait teolojik görüşü sebebiyle onu takip eden bir halk kitlesi vardır, entelektüel de halkı ilgilendiren toplumsal konuları her zaman kelamına konu edinir. Câbirî, İslâm düşüncesinde entelektüel özne olarak ilk sıraya koyduğu kişiler arasında kelâm ve felsefecileri ansa da bu ifade genel anlamıyla yukarıdaki özellikleri taşıyan “âlim”ler için de kullanılabilir. Nitekim Câbirî, *Arap/İslâm Medeniyetinde Entelektüeller* adlı eserinde, bu kavramın ayrıntılı bir analizini yaptıktan sonra İbn Hanbel ve İbn Rüşd örnekleri üzerinden entelektüellerin yaşamış olduğu sıkıntıları ele alır.

Sonuç

Hem Foucault’nun hem de Câbirî’nin entelektüel özneye dair yaklaşımları göz önüne alındığında, günümüze kadar entelektüel kavramının genel geçer bir tanımının yapılamadığı görülmektedir. Zira entelektüel kavramını her düşünür, kendi perspektifine ve toplumsal koşullarına göre tanımlamaya çalışmıştır.

Batı’da genellikle kabul gören ve on sekizinci yüzyılda ortaya çıkan “geleneksel/evrensel entelektüel”, kitlelerin bilgi sahibi olmadıkları evrensel bir hakikat anlayışına sahiptir. Nitekim geleneksel entelektüelin en temel iddiası da evrensel bir hakikat anlayışına dayanmaktadır. Foucault, entelektüel yaklaşımında, geleneksel entelektüel kurallara hiçbir şekilde bağlı kalmadığını belirtir. Zira geleneksel entelektüel, genellikle kendisini toplumsal grubun hâkim paradigmasından daha özerk ve bağımsız bir formasyonu temsil eden bir konumda görmektedir. Foucault bu sebeple, modern döneme kadar kabul gören geleneksel entelektüel yerine, iktidara karşı yerel bir mücadele içerisine giren spesifik entelektüeli yerleştirir. Ancak ona göre kitleler, bilgi edinmek için spesifik entelektüele de ihtiyaç duymazlar. Zira kitlelerin bilgisinin, entelektüellerin bilgisinden hiç de geri kalır yanı yoktur.

Câbirî ise Batı menşeli olan entelektüel kavramının Arap/İslâm düşüncesine adaptasyonunu öncelikle sağlamaya çalışır. O, toplumsal yaşamın sosyal, siyasal, ekonomik vb. tüm katmanlarında kitlelere rehberlik eden entelektüeli, tam olarak Batı’daki geleneksel entelektüele karşılık kullanır. Dolayısıyla Câbirî, entelektüel yaklaşımıyla Foucault’dan tamamen ayrılır. Zira Câbirî, geleneksel bir entelektüel yaklaşımını benimsemektedir. Ona göre entelektüel, hakikati keşfetme arzusundadır ve tıpkı evrensel entelektüel gibi kitlelerin bilmediği bir hakikat bilgisine sahiptir. Câbirî’nin, bir

sınıf olmaktan ziyade toplumsal bilinçleri ile tanınan fertler olarak tarif ettiği entelektüel, siyasal alanda kitlelere rehberlik ederek onlara yol göstermektedir. Bunun için de hakikat arayışı içerisindeki entelektüellerin mümkün mertebe, ortak paydada bir araya gelmeleri gerekir, fırkalara ayrılmaları ise büyük bir hatadır. Fakat Foucault'nun entelektüel öznesi, bunun tam aksine kitlelerin bilincini oluşturmak ve kitlelere yön vermek gibi bir görev üstlenmez, sadece bilginin enformasyon sistemine yayılmasının sağlanmasında toplumsal bir farkındalık yaratmaya çalışır.

Her iki düşünürde de entelektüelin temel bir özelliği olarak cesur olması yer alır. Ayrıca hem Câbirî hem de Foucault'ya göre, entelektüeller toplumda büyük bir ilgiyle karşılaştıklarında, bu durum iktidarlar tarafından siyasi bir tehdit olarak algılanır. Onlar, toplumun merakını uyandıran ve ilgisini çeken söylemlerinden ötürü, iktidarların "tepegözü"ne takılan bireylere dönüşür. İktidarlar da muhalif hareketleri bastırmak üzere, düşüncelerine ve eylemlerine toplum tarafından anlam yüklenen entelektüelleri gözetim altında tutar. Zira iktidarlar için entelektüeller, kendilerine ve otoritelerine yönelik bir tehdit olarak algılanır.

KAYNAKÇA

- Aron, Raymond (1979). *Aydınların Afyonu*. (Çeviren: İzzet Tanju). İstanbul: Tur Yayınevi.
- Benda, Julien (2006). *Aydınların İhaneti*. (Çeviren: Cem Soydemir). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Bodin, Louis (1984). *Aydınlar*. (Çeviren: Mehmet Dünder). Ankara: Ayko Yayınları.
- Câbirî, Muhammed Abid (2019). *Arap/İslâm Medeniyetinde Entelektüeller*. (Çeviren: Musa, Konaklı). İstanbul: Mana Yayınları.
- Chomsky, Noam (2005). Entelektüellerin Sorumluluğu. (Çeviren: Nuri Ersoy), Bgst Yayınları, İstanbul.
- Foucault, Michel (2016). *Entelektüelin Siyasi İşlevi*. (Çeviren: Işık, Ergüden / Osman, Akınhay / Ferda, Keskin). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Held, V. (1983). "The Independence of Intellectuals", *The Journal of Philosophy*, 10(80): 572-582.
- Mardin, Şerif (1984). "Aydınlar Konusunda Ülgener ve Bir İzah Denemesi", *Toplum ve Bilim*, (24): 9-16.
- Özcan, Z. (2006). Sosyo-Kültürel Olarak Entelektüeller, (Entelektüeller I). Doğu Batı, 36. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Keskin, Ferda (2000). "Michel Foucault", Entelektüelin Siyasi İşlevi, Michel Foucault, (Çeviren: Işık Ergüden – Osman Akınhay). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Louis Bodin, Aydınlar, çev. Mehmet Dünder, Ayko Yay. Ank. 1984, s.9.
- Megill, Allan (1998). *Aşırılığın Peygamberleri*. (Çeviren: Birkan, Tunca). Ankara: Bilim ve Sanat.
- Said, Edward (1995). *Entelektüel*. (Çeviren: Birkay, Tuncay). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sartre, Jean Paul (2010). *Aydınlar Üzerine*. (Çeviren: Aysel Bora), Can Yayınları, İstanbul.
- Taftalı, O. (2006). Batı Medeniyetinin Mutsuz Çocuğu Entelektüel, (Entelektüeller I). *Doğu Batı*, 35. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Topçuoğlu, R. A. (2006). "Foucault ve Entelektüeller". *Doğu Batı*, Entelektüeller III, 221-228."